

ЛІТЕРАТУРА:

1. Яковенко Н. “Історик – раб джерела” // Дзеркало тижня. – 16 жовтня 2004 р. – С.21.
2. Біленький С. Спроба “Догми” для української історіографії // Критика. – Червень, 2004. – С.16.
3. История педагогики. Часть 2. С. XVII в. до середины XX в.: Учебное пособие / Под ред. А.И.Пискунова. – М., – 1998. – С.284.

УДК 371.036

Бутенко В.Г.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Вступ. Сьогодні чимало наукових праць у сфері філософії, психології, педагогіки присвячено дослідженню проблеми духовності особистості та її формування. На цю тему прагнуть розмірковувати філософи, акцентуючи увагу на теоретико-методологічних засадах становлення і розвитку духовності людини, висловлюють свої погляди з питань духовного розвитку людини психологи і педагоги, наголошуючи, що в сучасних умовах особливої гостроти набувають питання формування духовної культури, системи духовних цінностей молодого покоління. Можна бачити чимало рекомендацій і методичних порад щодо збагачення духовного світу дітей та молоді, розвитку окремих проявів духовної культури учнів, становлення певної системи духовних пріоритетів та цінностей в житті сучасника [3].

За таких обставин утверджується загальне враження про те, що зазначена проблема усвідомлюється широкими колами наукової громадськості, знаходиться у центрі уваги організаторів освіти і виховання і тому отримує належне теоретичне і практичне вирішення. При цьому підкреслюється, що “загальна середня освіта спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості через навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави” [6].

Проте, як засвідчує сучасна практика вирішення вказаної проблеми, таке враження є помилковим і не завжди відповідає об’єктивним реаліям буття, пов’язаним з духовним розвитком особистості. Особливо гострими залишаються такі питання, як роль і місце духовних цінностей у вихованні дітей та молоді, ставлення сучасників до духовних цінностей у повсякденному житті, праці, побуті, творчості, оволодіння способами духовної самореалізації учнями загальноосвітньої школи, утвердження принципів духовності у сфері професійної діяльності. Звідси виникає потреба у проведенні наукових досліджень, які б дозволяли більш глибоко осмислити сутність цього складного явища в житті людини і суспільства, розкрити ряд особливостей духовності людини.

Формулювання цілей роботи. З метою послідовного й ефективного вирішення вказаної проблеми ми вважаємо доцільним виділення окремих теоретико-методологічних положень, які б дозволяли більш повно уявити складну природу духовності людини, її зумовленість та залежність від впливу певних чинників. Завдання дослідження полягають у тому, щоб:

- визначити сутність духовності, як складової в системі ставлення людини до навколишньої дійсності і до самої себе;
- розкрити зміст, сутність та функції духовного процесу в житті людини;
- виділити окремі педагогічні умови, що забезпечують актуалізацію і розвиток духовних якостей особистості.

Результати дослідження. На основі проведеного теоретичного аналізу [4; 5; 7] можемо зазначити, що духовність є не міф і не вигадка суспільства, а це є та реальність, з якою людина стикається щодня, спостерігаючи її прояви у різних формах, зокрема у способах поведінки окремих людей, їх ставленні до природи, предметних речей, побуту, цінностей мистецтва тощо.

Крім проявів духовності у своєму житті людина сприймає і ті речі, які не мають такого статусу, але які є залежними у певній мірі від духовної сфери й активності людини. Отже, залишати таке розповсюджене явище без належної уваги, з боку науки, не можна, і тому в умовах сьогодення все гостріше вченими наголошується на необхідності глибокого осмислення природного явища, виявлення його закономірностей та умов повноцінного розвитку. При цьому слід зазначити, що попередній історичний досвід пізнання духовних процесів дозволив зробити головний висновок. Його зміст полягає в тому, що духовність є тією категорією, яка пов'язана з системою взаємовідносин людини і навколишньої дійсності. Поза людською свідомістю та існуючою дійсністю духовність не існувала й існувати не може. Саме тому будь-які вигадки (міфічні, теологічні та ін.) щодо існування духовності за межами людської і суспільної свідомості є звичайною помилкою. Наявність у минулому подібних невірних поглядів на природу духовності можна пояснити лише недостатнім розвитком наукового знання на певних історичних етапах розвитку суспільства. Сьогодні, коли наука здатна дати аргументовану відповідь на це питання, посилаючись на результати серйозних досліджень, йти шляхом примітивного й невірного тлумачення природи духовності людини просто неприпустимо, шкідливо для суспільства і його майбутнього.

Можемо зазначити, що духовність людини є складним та багатоаспектним явищем і тому його осмислення важливо здійснювати передусім на методологічному рівні, тобто в межах тих наукових координат, які є відправними у поясненні її сутності, природи, зовнішніх і внутрішніх залежностей, можливостей розвитку тощо. Для більш повного уявлення про це явище нами запропоновано теоретичну модель, яка розкриває складові духовного процесу, їх взаємозв'язок та функціонування (рис. 1).

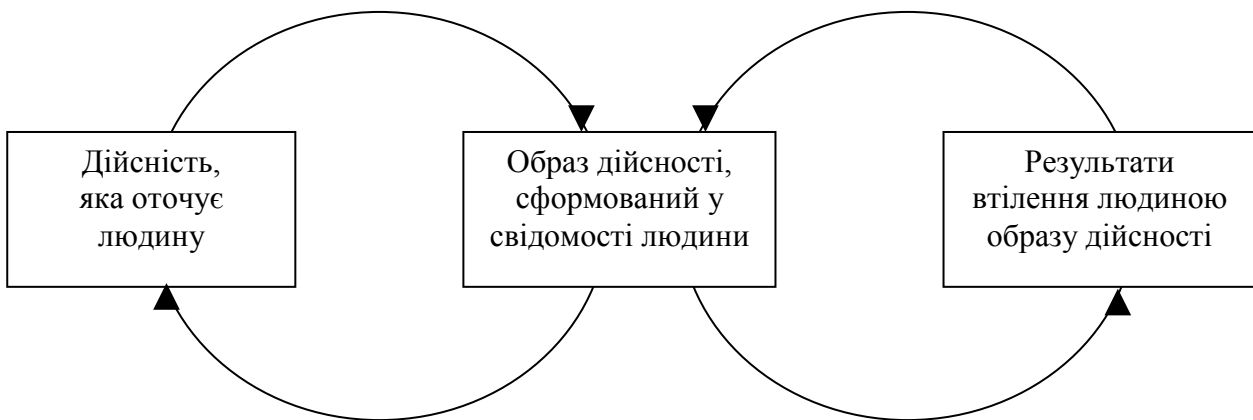

Рис 1. Складові духовного процесу.

Визначаючи сутність духовності, можемо підкреслити, що це є образне освоєння навколишньої дійсності, яке відбувається завдяки свідомості людини, її вмінню сприймати, осмислювати та втілювати на практиці те, що набуло певного значення, цінності тощо. Саме тому у духовному розвитку можна виділити ряд важливих проявів, а саме: гносеологічний, креативний та діяльнісний.

Гносеологічний прояв духовності. Складові духовного розвитку мають певну функціональну визначеність і тому відіграють важливу роль у цьому процесі. При цьому слід зазначити, що першоосновою духовності людини та її визначальним джерелом є навколишня дійсність, яка оточує людину у повсякденному житті, навчанні, праці, відпочинку тощо. Саме навколишня дійсність є тим невичерпним джерелом, у якому людина може черпати

певні знання, набувати емоційний досвід, збагачувати свої уявлення, поняття, світоглядні цінності та орієнтири. Отже, існує певна залежність духовного розвитку людини від того середовища, у якому вона знаходиться, навчається, працює, спілкується. Головною функцією середовища у духовному процесі є гносеологічна. Адже завдяки навколишньому середовищу людина може взяти для себе усе те, що накопичувалося віками під впливом природних і соціально-історичних процесів, і що може стати основою для становлення її духовних сил та можливостей.

Залежно від того, яким є реальне пізнання навколишньої дійсності й відбувається духовний розвиток людини, насичення новими і необхідними знаннями, почуттями тощо. Обмежене у своєму змісті і формах пізнання навколишньої дійсності не може дати людині необхідний духовний досвід, спрощує її духовний світ, знецінює окремі його аспекти, руйнує духовне ставлення до окремих проявів життя. Звідси усвідомлюється важлива закономірність духовного розвитку, а саме: духовний розвиток особистості набуває реальності й сили передусім завдяки правильно організованому пізнанню людиною навколишньої дійсності. Відкриті або закриті форми ігнорування гносеологічних аспектів негативно позначаються на духовному розвитку людини. Духовний розвиток особистості набуває необхідної сили й активності лише завдяки повноцінному пізнанню середовища, яке здатне позитивно впливати й збагачувати духовний світ людини.

Створити необхідні умови для повноцінного пізнання дійсності є актуальним соціально-педагогічним завданням, суть якого полягає не у згортанні можливостей пізнання навколишньої дійсності, а навпаки – у створенні умов для її повноцінного сприймання, осмислення, узагальнення тощо. Отже, саме цим шляхом суспільна практика зможе ефективно впливати на цей процес, створюючи тим самим важливі передумови для становлення духовності людини.

На жаль, можемо констатувати, що пізнання навколишньої дійсності, яке відбувається сьогодні в системі шкільної освіти, ще не розкриває потенційних можливостей впливу на духовність людини. Йдеться, зокрема, про такі сфери пізнання навколишньої дійсності, як суспільні відносини, сімейний побут, розвиток природи, становлення художньої культури і мистецтва та ін. У пізнанні цих питань людського життя є ще чимало того, що залишається поза увагою людини, що обмежує її шлях до освоєння справжніх духовних цінностей.

Креативний прояв духовності. На шляху духовного розвитку людини важливо виділити її креативну активність, пов'язану зі створенням власного образу дійсності. Підкреслимо, що цей образ не повинен нав'язуватися або передаватися у готовому, завершеному стані. Це було б серйозною помилкою у зміцненні духовного потенціалу людини. Свій образ дійсності має виплекати людина, спираючись на власні сили, набуті знання, емоційний досвід. Це стосується, зокрема, таких проявів духовності, як морально-естетичний ідеал, система життєво важливих пріоритетів і цінностей, уподобання у сфері мистецтва тощо. Створення власного образу навколишньої дійсності, виявлення особистісних принципів та підходів до визначення життєвих пріоритетів виявляє особливу роль та функцію креативного прояву духовності.

Наше звернення до креативного прояву духовності людини є не випадковим і зумовлене тим, що особистість у процесі духовного становлення і розвитку не повинна бути споживачем готових цінностей, норм поведінки, стилю взаємин у колективі тощо. Репродуктивне засвоєння певних знань та досвіду не може позитивно впливати на особистісний образ дійсності. Креативний характер цього процесу повинен стати протидією щодо різних форм відхилень на шляху становлення духовності людини. Адже, відпрацьовуючи власний механізм духовної самоорганізації, людина тим самим зможе відкрити хибні уявлення про соціальні цінності, розвинути вірні морально-правові погляди, збагатити власну емоційно-почуттєву сферу.

Образ дійсності, який закріплюється у свідомості людини, повинен мати повноцінний зміст, який би відповідав сучасним уявленням людини і суспільства про предмети, явища, процеси тощо. Одним із прикладів цього є формування у дітей та молоді образу людини з

певною системою моральних цінностей. Яким повинен бути цей образ, якими моральними рисами і якостями має володіти сучасна людина? Відповіді на це питання, на жаль, існуюча практика виховання не дає. Серед широкої громадськості розгортається гостра дискусія щодо етики, яку мають вивчати діти в школі. Вона повинна мати світський чи релігійний зміст, орієнтувати школярів на моральні норми поведінки, виплекані історією українського народу чи привнесені з культурного досвіду інших країн?

Відповідь на це питання має бути однозначною, пов'язаною з тим, чи зможе запропонований учням курс етики забезпечити їх духовну зрілість, чи задовольнить він їхні пізнавальні та особистісні потреби у сфері моральних відносин, чи дозволить створити власний образ людини, яка сповідує високі принципи моралі, визначені національною культурою українського народу.

Діяльнісний прояв духовності. Акумуляовані на рівні свідомості почуття і знання, поняття і уявлення про навколишню дійсність не можуть залишатися в якості власне духовного надбання особистості. Вони покликані допомагати людині і суспільству, сприяти організації різних форм і напрямів життєвого процесу. Звідси виявляється необхідність того, щоб духовні цінності особистості знайшли своє практичне втілення, були використані у побуті, праці, навчанні, творчості, спілкуванні. Сьогодні досить гострим сприймається питання про відкриття широких можливостей для втілення людиною власного образу дійсності, тобто образу поведінки, відносин з іншими людьми, створення певних речей, організації художньо-творчого пошуку.

Зазначимо, що ця складова духовного розвитку людини заслуговує особливої уваги у зв'язку з тим, що в умовах демократичного суспільства духовність людини не може залишатися на рівні знань, почуттів, понять, уявлень, світовідношення. Цей процес обов'язково має охоплювати діяльність, пов'язану із використанням на практиці набутого на особистісному рівні світоглядного, морального, естетичного досвіду. Для духовної самореалізації дітей та молоді важливо створювати відповідні умови. Це стосується ігрової, пізнавальної, навчальної, клубної, громадської, творчої спортивно-оздоровчої та інших видів діяльності [9].

Безперечно, духовність людини – це процес накопичення певного досвіду пізнання і перетворення дійсності, коли особистість прагне досягти конкретних прагматичних, пізнавальних, творчих результатів. При цьому не слід думати, що цей процес на цьому завершується. Як засвідчують результати психологічних досліджень, шлях духовного розвитку продовжується, але вже на більш високому рівні. Йдеться про зворотній процес, коли результати втілення людиною образу дійсності певним чином сприймаються, оцінюються або переосмислюються і на цій основі на рівні свідомості утворюється оновлений або закріплюється попередній образ дійсності. На прикладі такого процесу можна спостерігати суттєві зміни, які відбуваються у духовному розвитку людини, зокрема у становленні світоглядних орієнтацій, визначенні морально-правових засад життя, виявленні естетичного ставлення до мистецтва.

Завершальним етапом, який засвідчує духовний процес у житті людини, є власне ставлення її до навколишньої дійсності. Це ставлення виявляється у тому, що людина не залишається байдужою до певних предметів чи явищ, цікавиться ними, відчуває потребу у взаємодії з ними. При цьому слід підкреслити, що цей процес відбувається на основі раніше визначеного образу дійсності, тобто тих норм, правил, принципів, цінностей, які були людиною засвоєні та прийняті як особистісно значущі. Результати такого духовного ставлення до навколишньої дійсності людина знаходить чи не знаходить підтвердження своїм поглядам, уявленням, почуттям. Відбувається осмислення та переосмислення ціннісної сутності окремих речей, подій, явищ суспільного або особистісного життя. У зв'язку з цим виникає гостра необхідність у стимулюванні та зміцненні духовної активності особистості, особливо у шкільному та студентському віці, спрямуванні її духовних сил на глибоке сприймання і осмислення явищ дійсності.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що духовність людини за своєю сутністю не є унормованим або репродуктивно засвоєним каноном. Це надзвичайно динамічна й рухлива категорія, яка знаходиться залежно від складових цього процесу, постійно змінюється під їх впливом. І це є характерною ознакою духовності особистості, яка ніколи не залишається на рівні репродуктивно засвоєних норм чи правил, постійно прагне наближатися до глибинних зв'язків, закономірностей навколишнього життя. При цьому образ дійсності, закріплений у свідомості людини, виконує дві основні функції: акумулювання та реалізації духовних сил і можливостей людини. Перша функція полягає в тому, що образ дійсності, який закріплюється у свідомості людини, постійно акумулює, інтегрує, об'єднує у собі все те, що розкриває духовний зміст та цінність навколишньої дійсності. Друга функція виявляється в тому, що саме через духовний образ дійсності, сформований у свідомості особистості, відбувається транспозиція того, що пропонують для духовного розвитку існуюча суспільна практика, а також результати попереднього втілення людиною образу дійсності.

Результати дослідження. Для педагогічного забезпечення духовного розвитку особистості потрібно створити відповідні умови. Їх декілька:

- у системі шкільної та вузівської освіти забезпечити належним чином пізнавальний процес, спрямований на повноцінне освоєння необхідних знань, понять та уявлень про навколишню дійсність. Учнівській та студентській молоді потрібне глибоке пізнання закономірностей розвитку природи, людини і суспільства, життєва компетентність людини повинна бути спрямована на пізнання навколишньої дійсності, яка гармонійно поєднує у собі зміст і форму, внутрішнє і зовнішнє, суспільне й особистісне, минуле і сьогодення, реальне й бажане;
- актуалізувати увагу особистості на її потенційних можливостях і ролі у створенні повноцінного власного образу дійсності. Саме образ дійсності, який акумулює у собі різні види інформації, покликаний стати на перешкоді анатомуванню особистості, коли розвиваються одні і нехтуються інші аспекти розвитку людини, коли звертається увага на зовнішні і недооцінюються внутрішні параметри розвитку людини. Образ дійсності має перетворитися у важливий механізм саморегуляції людини та глибокого усвідомлення себе не лише як носія певних знань, але й відповідального за сформовані життєві принципи, цінності і норми;
- залучати дітей та молодь до активних і різноманітних форм і способів духовної діяльності у сфері навчання, праці, побуту, мистецтва тощо. Середня і вища школа покликана відкрити широкий простір до апробації на практиці духовних принципів які б гармонізували взаємини особистості з навколишнім світом, дозволили кожній людині переконатися на практиці, що духовність є всезагальним явищем їхнього життя, яке вносить необхідні елементи співвідношення, гармонії та краси, робить його змістовним і повноцінним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бутенко В.Г. Основи духовного розвитку учнівської молоді у процесі художньо-естетичної освіти // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002: Зб. наук. пр. до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Частина 1. – Харків: "ОВС", 2002. – С. 147–159.
2. Власенко О.М. Духовно-моральні цінності у розвитку особистості // Духовність українства. – Кіровоград – Житомир, 2005. – Вип. 8. – С. 21–23.
3. Духовність особистості: методологія, теорія і практика: Зб. наук. пр. – Луганськ, 2005. – Вип. 2 (8). – 243 с.
4. Киричук О.В. Духовно-катарсична активність особи: сутність, функції, педагогічне стимулювання // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002: Зб. наук. пр. до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Частина 1. – Харків: "ОВС", 2002. – С. 527–536.
5. Крайняя Н.В. Проблема духовности в системе подготовки и воспитания будущих учителей физической культуры // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного

виховання і спорту: Зб. наук. пр. – Харків – Донецьк: ХДАДМ (ХХІІІ), 2005. – № 10. – С. 34–38.

6. Ніколаєнко С.М. Освіта і наука: Законодавчі та методологічні основи: Навчальний посібник. – К.: ІВЦ “Видавництво “Політехніка”, 2004. – С. 36.
7. Ткачова Т.М. Розвиток духовної культури особистості вчителя в системі методичної роботи закладів освіти міста: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Луганськ, 2004. – 20 с.

УДК 37 (09) (477.8)

Вихрущ А.В., Вихрущ В.О.

КАТЕГОРІАЛЬНА ОСНОВА ІСТОРИКО-ДИДАКТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У КОНТЕКСТІ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

Специфіка історико-педагогічних і, зокрема, історико-дидактичних досліджень полягає у тому, що стабільність педагогічних систем відносна, оскільки на них постійно впливають об’єктивні фактори (саме життя, об’єктивні суспільні потреби), що призводить не тільки до періодичного уточнення, але й до змін її окремих компонентів. Ці зміни, залежно від їх природи (еволюційні вони чи революційні), є причиною змін у самій системі. У зв’язку з цим основи педагогіки неперервно збагачуються і поглиблюються, відображаючи об’єктивні соціально-економічні умови і вимоги суспільства. Не можна не бачити, що основи педагогіки як найбільш фундаментальні теоретичні положення охоплюють дуже широке коло явищ і при цьому не можуть замінити власне педагогічної теорії, яка стосується безпосередньо педагогічної діяльності.

Питання про сутність педагогічної теорії, про способи її формування і використання з метою наукового передбачення є особливо актуальним для сучасної дидактики і відображені у працях В.П.Беспалька, Б.С.Гершунського, Б.М.Кедрова, В.В.Краєвського, І.Я.Лернера, А.І.Ракітова, З.І.Равкіна та інших.

Весь процес формування дидактичної думки і теорії навчання як наукової галузі визначався домінуванням того чи іншого спрямовуючого фактора – складової цілісної педагогічної (дидактичної) системи. Відповідно до його особливостей створювалися та розвивалися основні концепції або напрямки теорії навчання: філософський, практичний, теоретичний та психологічний.

Метою статті є визначення характеру закономірних зв’язків та підпорядкованості методологічних категорій (система, теорія, педагогічна теорія, концепція навчання, домінанта навчання, модель навчання) як основи історико-дидактичного дослідження.

Для історії педагогіки розв’язання цієї проблеми важливе через те, що дозволяє встановити певні причинно-наслідкові зв’язки, закономірності. “Теорія – це уже (протилежне) визначення наукового поняття (мова йде про основне поняття даної теоретичної системи). Саме тому, що система може бути інтерпретована як одне розвинене поняття, сутність предмета, ця система понять є теорією. Двох, трьох або чотирьох сутностей у предмета (оскільки він сприймається як окремий предмет, тобто як щось відносно замкнуте) взагалі не буває” [1: 13]. Характеризуючи наукову теорію як єдність різноманіття, ми характеризуємо її як поняття. Характеризуючи поняття як єдність різноманіття, ми осмислюємо його як наукову теорію [1: 23]. Проте теорія не обмежується узагальненням даних практики. Вона розкриває нові зв’язки, сторони предмета, явища і тим самим допомагає практиці успішніше оволодівати ними: “... у розвитку поняття принципово можна уявити (нехай в елементарній, ідеалізованій формі) соціально-історичний процес руху науки (тобто, по суті, рух всього суспільного виробництва, взятого в його духовній, пізнавальній потенції)” [1: 18].

Останнім часом філософським та наукознавчим проблемам формування наукової теорії і її відношення до дійсності приділяється багато уваги [3; 4; 5; 6; 8; 9]. Існують різні